

Andrzej Bałandynowicz *, Anna Kieszowska **

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach [balandynowicz@op.pl]*; [akiesz@op.pl]**

Zaufanie i odpowiedzialność modalnością generatywną w procesie wtórnej integracji osób karanych a lokalna sieć wsparcia w procesie przystosowania się wykluczanych do środowiska życia

Abstrakt: Humanizowanie systemu sprawiedliwości karzącej obejmuje pomoc w bezpośrednim rozumieniu oraz proces uczenia człowieka, aby zmienić zależność i niesamodzielność w stan samoorganizowania i osobistego kierowania swoim życiem. Oddziaływania pomocowe nie powinny być przeszkodą do indywidualnego rozwoju jednostki i wyzwolenia dynamizmu samopotwierdzenia. W procesie uczenia zaś należy uszanować możliwości i godność człowieka, gdyż wówczas jednostka, która spotyka się z szacunkiem odzyskuje wartość personalistyczną i może dobrowolnie uznać konieczność poprawy swojej sytuacji.

Przystosowanie się winno być oparte na określonym systemie norm i wartości całego ogółu społecznego, wytyczającym określone cele i plany życiowe, które wraz z opiekunem mogłyby wdrażać i realizować były więźni w środowisku życia.

Słowa kluczowe: Humanizowania systemu sprawiedliwości karzącej, inkluzja społeczna, reintegracja społeczna, wymiana społeczna

Wprowadzenie

Fundamentalną ideą nowej strategii i koncepcji rehabilitacji społecznej staje się nadzieja na integrację osób ze społeczeństwem, postulat wartościowego ich uczestnictwa w życiu rodzinnym, sąsiedzkim, lokalnej społeczności jako cel i metoda rehabilitacji jest drogą do zmiany ich rzeczywistego losu (utrata statusu społecznego, utrata zdolności do pracy,

ograniczenie relacji i braku możliwości wchodzenia w role społeczne i zawodowe) i przygotowania społeczeństwa do działań inkluzyjnych.

Treść humanizowania systemu sprawiedliwości karzącej obejmuje zatem: pomoc w bezpośrednim rozumieniu oraz proces uczenia człowieka, aby zmienić zależność i niesamodzielność w stan samoorganizowania i osobistego kierowania swoim życiem. Oddziaływania pomocowe nie powinny być przeszkodą do indywidualnego rozwoju jednostki i wyzwolenia dynamizmu samopotwierdzenia. W procesie uczenia zaś należy uszanować możliwości i godność człowieka, gdyż wówczas jednostka, która spotyka się z szacunkiem odzyskuje wartość personalistyczną i może dobrowolnie uznać konieczność poprawy swojej sytuacji.

Komplementarne działania uwzględniające pomoc oraz edukację sprowadzają się do nabywania nowych uczących doświadczeń, które wypierają wcześniejsze negatywne doświadczenia i wówczas porażki nie powinny być obciążeniem. Podmiotowe traktowanie więźnia w konwencji uwzględniającej standardy humanitaryzmu mogą doprowadzić do przewartościowania myślenia w kierunku odrzucenia dotychczasowego sposobu życia i zaakceptowania zmiany polegającej na nabyciu: zaufania dla samego siebie, poczucia własnej wartości i zdolności oraz umiejętności rozwiązywania trudnych i konfliktowych sytuacji.

Wbudowywanie w system penitencjarny programów zindywidualizowanych w stronę inkluzji i faworyzacji, a nie ekskluzji i wykluczenia społecznego, pozwala skazanych poddać się tym oddziaływaniom resocjalizacyjnym, które z istoty rzeczy są nastawione na osiągnięcie potrzeby wzrostu i rozwoju osobowego. Zajęcia proaktywne powinny się charakteryzować: autentycznością, nieodzownością dla przebudowy tożsamości, nie mogą być narzucone z zewnątrz oraz pozwalają na zjednoczenie aktywności twórczej z jej rezultatami i wartością osobową skazanego. Zapewniają one rozwój uniwersalnych kompetencji, gdyż dają szansę wyrobić: zdolności do współpracy, łatwość przystosowania się, wytrwałość, skuteczność, poczucie odpowiedzialności i działania w grupie i dla grupy.

W tym kierunku humanitarnej kary jednostka potrafi unieść się nad swoją sytuacją życiową, zdefiniować prawdę o sobie i odpowiedzieć na kwestię, kim jestem i czy zdolny jestem zrozumieć innych ludzi i tym samym samego siebie.

Sens humanizowania warunków i sposobu odbywania kary izolacyjnej pozwala osiągać pozytywne rezultaty w psychofizycznym rozwoju skazanego pod warunkiem przekraczania

granic życia wolitywno-duchowego, uwzględniającego odpowiedzialność i zaufanie jako trajektorię zachowań afektywnych wobec ofiary i wspólnoty społecznej.

Opowiadanie się za formułą sprawiedliwości karzącej w postaci sankcji izolacyjnej doprowadzającej do wyeliminowania człowieka ze wspólnoty jest przyznaniem się do nurtu myślenia, który odrzuca i wyklucza jakiekolwiek akty i strategie postępowania na rzecz współpracy, koordynacji, wymiany i transcendencji skazanego ze społeczeństwem w celu minimalizowania strat cywilizacyjnych z defaworyzacji społecznej wykonywania sankcji pozbawienia wolności. Niezależnie od naszego wewnętrznego przekonania więzienia są instytucjami komunitarnymi, za które jesteśmy wszyscy w różnym stopniu odpowiedzialni. Skazani nie są, jak to uważano w minionej epoce, niewolnikami państwa; dlatego też jednym z zasadniczych zagadnień staje się problem usprawiedliwionej izolacji miejsca dolegliwości penalnej od reszty społeczeństwa. Grodzenie i oddzielanie strukturalne może przybierać formę zewnętrzną i wewnętrzną, a każda z nich wyczerpuje się w postaci materialnej i społecznej. Materialna izolacja zewnętrzna wyraża się figurami architektonicznymi w postaci: murów, wieżyczek z uzbrojonymi strażnikami, podwójnych stalowych bram i całkowitego zakratowania pomieszczeń mieszkalnych. Nie są to zabezpieczenia służące przed ucieczkami sprawców, gdyż odgrywają zupełnie inną rolę i dążą do żądzy zemsty i sterroryzowania osób już zniewolonych faktem pozbawienia wolności.

Społeczna izolacja zewnętrzna polega na tym, że miejsce karania jest zamknięte i wyjęte spod wpływów otoczenia zewnętrznego. Otwarte jest zaś jedynie na decyzyjność władzy organizującej wykonanie sankcji. Tak szczelne wyeliminowanie jakiejkolwiek instytucji z organizmu społecznego degeneruje tych, którzy izolują, tych którzy są izolowani oraz instytucje jako taką (Bałandynowicz, 2016)

Szczelna izolacja materialna wsparta szczelną izolacją społeczną życia skazanego od wspólnotowości warunkuje pełną totalizację wszystkich uczestników skupionych w tym mikrośrodku. Zjawisko to po stronie izolujących przejawia się w: pragmatyce zawodowej dopuszczającej daleko idącą dyspozycyjność funkcjonariuszy, i tak już zorganizowanych w hierarchiczną formację paramilitarną, oraz licznymi napięciami wewnątrz tej służby. Kolejnymi antecedensami potwierdzającymi totalizację kadry zawodowej są: blokady w naborze kwalifikowanych pracowników cywilnych, zwłaszcza lekarzy, nauczycieli i psychologów, bardzo silnie odczuwalna fluktuacja funkcjonariuszy, mocno doznawane

poczucie izolacji i odrzucenia społecznego oraz duże nasycenie niebezpiecznych w tym zawodzie zachowań ryzykownych i dewiacyjnych.

Nadrzędny cel integracji w społeczeństwie polegać winien zatem na zapobieganiu skłonnościom o charakterze izolacyjnym, braku akceptacji, segregacji, dyskryminacji czy nietolerancji wobec osób z niepełnosprawnością, bezdomnych, bezrobotnych, będących w konflikcie z prawem nie znajdujących miejsca we współczesnej kulturze humanistycznej. Dla stworzenia odpowiednich warunków do budowania systemów norm i wartości, a także wspólnoty interesów w zwalczaniu życiowych problemów, należy przede wszystkim kształtować pozytywne więzi społeczno-emocjonalne między osobami o różnym stopniu sprawności psychicznej, fizycznej i społecznej wzbogacone określonymi formami wsparcia i edukacji inkluzyjnej. Efektem czego będzie nowa jakość oraz zwiększenie częstości kontaktów na poziomie formalnym i nieformalnym dla określonych jednostek i grup społecznych do godnego życia i aktywnego uczestnictwa w podejmowaniu wszelkich ról społecznych. W ostatnim czasie coraz częściej społeczeństwo wydaje się rozumieć znaczenie działań w środowisku i powolne odchodzenie od systemu segregacyjnego.

Kategoria człowieczeństwa w przestrzeni społecznej

Kategoria człowieczeństwa jako wartości samoistnej przejawia się w działaniach, czynach w bliżej nieokreślonej sytuacji, mającej swoje przedmiotowe odniesienie teleologiczne do człowieka i otaczającego świata. Przez człowieczeństwo rozumie się odwagę, honor, siłę, męstwo, odpowiedzialność za drugiego człowieka, w sytuacjach trudnych bohaterstwo i poświęcenie. (Frąckowiak 2009) Bycie człowiekiem emanuje kulturowo i społecznie nobilituje stwarzając szansę na przebywanie z innym człowiekiem, z zachowaniem praw drugiego człowieka (Barth, 1991).

We współczesnym świecie coraz częściej wskazuje się na brak możliwości pogodzenia dobra wspólnego z dobrem indywidualnym zarówno ze względów etycznych, społecznych i kulturowych, pomimo, że kulturowo mamy wpisana troskę o dobro drugiego człowieka i przedkładanie interesów zbiorowych nad osobiste dobro wspólne. (Rarot, 2005)

Narastająca anomia powoduje dezorganizację życia publicznego, a zamęt aksjologiczny wpływa bezpośrednio na nastroje społeczne nie tylko młodego pokolenia, a bezradność dorosłych przekonanych o konieczności chronienia norm etycznych i moralnych. Proces zmiany społecznej postrzegany bywa w kategoriach przyjemności, zadowolenia, rzadziej

troski i odpowiedzialności za drugiego człowieka. Przykładem takiego podejścia jest szeroka oferta zinstytucjonalizowanych rozwiązań towarzyszących przebiegowi zmiany społecznej i mechanicznemu funkcjonowaniu człowieka. Wygodna staje w wielu przypadkach segregacja i ekskluzja, pozwala uniknąć odczuwania, zaangażowania, poświęcenia czy pomocy z obawy przed wykluczeniem samego siebie. Z kolei ogólnikowość propagowanych haseł, mała wiarygodność inspiratorów działań społecznych, brak przekonania społecznego, sprawia, że wprowadzanie nowych programów do życia publicznego nie znajduje akceptacji. (Radziewicz-Winnicki, 2004; 2009) Przestaje być ważny drugi człowiek, który zwykle jest obok.

Przed społeczeństwem zadań funkcjonowania w strukturach demokratycznych należy się uczyć od opanowania prostych odruchów praktycznych do pełnego poziomu dojrzałości społecznej i życia w demokracji, czyli ujawniania wartości, uzasadniania ich i osadzenia w kulturze, co winno skutkować podejmowaniem odpowiedzialnych zadań, motywacyjnie pogłębionych, a przede wszystkim spontanicznych zachowań prospołecznych na rzecz drugiego człowieka. (Lipiec, 2000). Złożony i zmienny charakter nowoczesnego społeczeństwa stanowi zagrożenie dla jednostek izolowanych, nie ułatwia znalezienia porozumienia na płaszczyźnie wartości i norm uznawanych, raczej utrudnia poczucie przynależności do społeczności. Osobiste negatywne odczucia jednostki rzutują na ocenę całego społeczeństwa. Ludzie żyjący w warunkach braku sensu indywidualnego i zbiorowego nie mogą stać się pełnoprawnymi członkami społeczeństwa, w którego życiu powinni uczestniczyć.

Złożoność i zmienność życia społecznego, zanikanie ogólnie uznawanych tradycji i uniwersalnych norm, konkurencja różnych względnych systemów wartości, sprawiają, że współczesny człowiek z trudem odnajduje sens życia, łatwiej, kiedy przynależy do określonej wspólnoty. Społeczeństwo produkuje i konsumuje nie po to, aby bytować na sposób swoiście ludzki, ale istnieje po to, aby produkować i konsumować (JPiI. nr 39).

Społeczeństwo mające do dyspozycji takie sprawne narzędzia jak gospodarka wolnorynkowa, nie może pozwolić, aby osoby niezaradne życiowo/wykluczone, pozostawały na marginesie życia wspólnotowego. Jeżeli to ma miejsce, to znaczy, że doszło do faktycznego odwrócenia relacji środków i celów działania. Wiadomo, że społeczeństwo przemysłowe, nie może pozwolić sobie na rezygnację z konkurencyjności, ze względu na wymogi rzeczywistości gospodarczej. Nie tylko silni mają coś do zaoferowania „słabym”, kiedy przyjmują za nich odpowiedzialność materialną lub próbują włączać ich w rytm organizacji życia społeczno-gospodarczego. (Vanier, 1987; Nouwen, 1993). Miarą humanistycznego społeczeństwa i jego

cywilizacji jest rzeczywisty szacunek dla słabych, innych ,wykluczonych oraz umiejętność takiego kształtowania struktur społecznych i gospodarczych ,aby umożliwiały wspólną wymianę.

Należy podkreślić ,że integracja społeczna jest wyrazem demokratyzacji sposobu życia, wynikającym z przemian cywilizacyjnych i kulturowych ,gdzie na każdym etapie życia jednostka ludzka, bez względu na stopień dysfunkcji czy zagrożeń społecznych ma zagwarantowane naturalne środowisko nie segregacyjne. Integracja wyraża dążenie do stworzenia jednostkom w trudnej sytuacji możliwości do ponownego lub częściowego włączenia się do normalnego życia, dostępu do instytucji i wszelkich usług przewidzianych i dostępnych w kraju

Celem reintegracji jest przeciwdziałanie tendencjom segregacyjnym, izolacyjnym, stygmatyzacji, dyskryminacji osób wykluczonych i stwarzanie im szans powrotu do społeczeństwa. Działania reintegracyjne w tym również samopomocowe ,mają na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnieniu na nowo ,nowych akceptowanych ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu. Kształtowanie pozytywnych więzi emocjonalno- społecznych, pomiędzy ludźmi o różnym stopniu sprawności intelektualnej, psychicznej czy fizycznej stanowi podstawę dla funkcjonowania wspólnoty na poziomie dojrzałości obywatelskiej zdolnej do prezentowania interesów grupy w rozwiązywaniu trudnych problemów. Ostatecznym celem działań reintegracyjnych jest przygotowanie dzieci, młodzieży, dorosłych do aktywnego i godnego życia w społeczeństwie z osobami z grup ryzyka , w tym z osobami po opuszczeniu zakładu karnego. W reintegracji chodzi głównie o podmiotowe ,integralne podejście do osoby ludzkiej, do jej cierpień i problemów, odrzucenia, bezdomności, do bezradności i bezbronności, gdzie jedynie pomoc pedagogów ,psychologów, pracowników socjalnych inspirowanych myślą etyczną, aksjologiczną, teoretyczną sprzyjać może integralnemu działaniu.(za:Pytka,2000) A. Bałandynowicz (2011) podkreśla, że reintegracja społeczna to włączenie osoby do społeczeństwa, które potrafi zaakceptować ,zrozumieć i tworzyć określone warunki do funkcjonowania takich osób, aby z punktu etycznego zapewnić wolność wewnętrzną, prawo do wyboru, odpowiedzialność jednostki, prawo do zaciągania zobowiązań. Reintegracja stanowi więc ponowną integrację człowieka ze światem społeczności następującym po okresie przeżyć traumatycznych, zachwiania psychicznego lub izolacji.

W. Ambrozik (2011,s.66) zadaje pytanie, na ile społeczeństwo jest przygotowane do podejmowania działań i rozwiązywania problemów, aby przyjąć byłego przestępcę w ramach reintegracji społecznej do środowiska lokalnego. Najczęściej ludzie dystansują się, a powstające w niewielkim zakresie systemy „rzekomej pomocy i reintegracji społecznej nie reorganizują współczesnych społeczeństw ,ku temu ,aby dostrzegały te problemy i je rozwiązywały’’. Rozwijająca się coraz bardziej idea społeczeństwa obywatelskiego, a więc samoorganizującego się , stwarza takie nadzieje i wyzwala dobrowolną aktywność społeczną w tworzeniu niezależnych od państwa różnych struktur społecznych (Wnuk-Lipiński,2005, Ambrozik, 2011), podejmujących się trudu zreorganizowania podejścia i wypracowania postaw społecznych wobec zachowań i zjawisk dotyczących problemów społecznych w tym reintegracji społecznej skazanych w warunkach środowiska otwartego. Warunkiem skutecznej realizacji koncepcji reorganizacji społecznej w rozwiązywaniu problemów społecznych, zarówno w wymiarze lokalnym jak i krajowym jest wykreowanie odpowiedniego przywództwa jednostkowego lub grupowego, które mogłyby się podjąć kształtowania nowego wymiaru postaw w społecznościach tj. eliminacji postaw stygmatyzujących, piętnujących, wykluczających. A ,które znaczna część społeczeństwa posiada w zamiar za kształtowanie świadomości społecznej o tej kategorii osób marginalizowanych, którzy są częścią społeczeństwa, czyli NAS SAMYCH.

Należy wziąć pod uwagę budowanie wokół ludzi z marginesu społecznego obywatelskiego ruchu wsparcia ,gotowych pracować z nimi i rozpoznawać ich potrzeby, potencjały i możliwości powrotu do normalnego życia. Tu na uwagę zasługuje idea samoorganizowania się byłych skazanych, którzy nie otrzymując należytej pomocy od rodziny, środowiska lokalnego ,struktur samorządowych, mają poczucie odrzucenia, ekskluzji społecznej i szukają we własnych grupach pomocy, szczególnie u tych ,którym udało pozostać w społeczeństwie, lecz tak naprawdę są gdzieś na uboczu.

Istniejące rozproszone grupy działające na rzecz reintegracji społecznej skazanych, powstały z potrzeby sytuacji, brakuje im pomocy profesjonalistów i osób, które mogłyby wspierać idee byłych więźniów w warunkach środowiska otwartego. Natomiast podjęcie z tymi grupami (określanymi jako, fundacje, stowarzyszenia)trwałej współpracy stwarza podstawy do budowania reintegracyjnego lub inkluzyjnego ruchu społecznego czy nowego podsystemu społecznego, działającego na rzecz skazanego i społeczeństwa oraz prospołecznych postaw wobec problemów ludzkich.

W procesie reorganizowania się postaw społeczeństwa związanych z readaptacją i reintegracją społeczną znaczącą rolę odgrywają media (Ambrozik, 2011), szczególnie, kiedy są odpowiednio przygotowane i świadome swojej misji. Rozwijanie kontaktów społeczeństwa z byłymi więźniami, rozumienie ich potrzeb stanowi istotę integracji socjalnej, zaś realizowanie określonych zadań, wykonywanie pracy, podejmowanie wspólnych działań jest zaletą integracji funkcjonalnej. Z punktu widzenia społeczno –etycznego, równe szanse dla każdego członka społeczeństwa są prawem, nie przywilejem, reintegracja daje możliwość zmiany nastawień społecznych w stosunku do tego typu osób. Z punktu prawno-ustawodawczego, ten aspekt wpisany jest w system prawny i gwarantuje (zakłada gwarancję pomocy) w różnym stopniu, w większości przypadków zbyt skąpy, podobnie jak w zakresie pomocy psychologicznej.

Występujące bariery społeczne, związane z prezentowanymi negatywnymi postawami społeczeństwa powodują znaczne ograniczenia w życiu społecznym, aktywności i pełnieniu różnych ról społecznych oraz podejmowanie zadań zawodowych w grupie pracowników niewykwalifikowanych.

Bariery kulturowe wiążą się z nastawieniem społeczeństwa do osób przebywających w zakładach karnych i negatywnym stosunku do takich osób. Opinie są zdecydowanie powszechne na temat przestępców i mimo, że przebywają na wolności, to przez członków społeczeństwa odbierani są negatywnie. Reintegracja jest zatem szansą na mądre partnerstwo obu stron i podnoszenie efektywności działań w środowisku w stosunku do tych osób i ich rodzin. System integracyjny zapobiega procesom instytucjonalizacji, daje możliwość pełnego uczestnictwa wszystkim w życiu społecznym i budowania solidarności społecznej poprzez akceptację drugiego człowieka.

Ideą zaś inkluzji jest przygotowanie społeczeństwa od najmłodszych lat do znajomości problemu i rozwijania świadomości społecznej poprzez różne formy edukacji w przedszkolu, szkole, w zakładach pracy i edukacji otoczenia w kierunku wykształcenia zachowań prospołecznych i umiejętności życia społecznego w świecie różnych grup społecznych, gdzie respektowane są prawa każdego człowieka. Resocjalizacja oparta na zasadach inkluzji zakłada prawo do błędów i trudności, które nie zostaną rozwiązane przez penalizację, lecz wskazują na zmianę w podejściu do stylu pracy, sposobów oddziaływania, indywidualnego wsparcia i postępowania wobec jednostki.

Zachowań destrukcyjnych ,demoralizujących nie należy popierać, jednak akceptacja człowieka jako jednostki i podmiotu wymaga zrozumienia i przyjęcia w środowisku lokalnym. Inkluzja skupia się na skutkach wykluczenia społecznego i rozpatruje człowieka indywidualnie, jako osobę i jego sytuację życiową w danej sytuacji.

Propozycje resocjalizacji wielowymiarowej z udziałem całego społeczeństwa (Bałandynowicz,2006,2011), wydają się być optymalnym rozwiązaniem, jednak wymagają przygotowania do tego przedsięwzięcia całego społeczeństwa ,a w pierwszej kolejności zmiany polityki społecznej z „restrykcyjno-stygmatyzującej”, mającej charakter wykluczania człowieka ze społeczności w kierunku polityki reintegracji społecznej, realizowanej zgodnie z propozycjami inkluzyjności.(Pytko,2010),a więc realnej pomocy i wsparcia społecznego.

Jeżeli inkluzja stwarza szansę człowiekowi i społeczeństwu na realizowanie swoich zamierzeń i planów, poprzez samodzielny udział i możliwość samorealizacji to inkluzyjne wychowanie resocjalizacyjne realizując określone cele stwarza warunki do uruchomienia samodzielnych motywacji, wynikających z naturalnego potencjału rozwojowego każdego człowieka ,do czego powinien zmierzać każdy wychowawca w pracy z wychowankiem. (Pytko,2010, Czapów 1971, Konopczyński,2008). Umożliwia pobudzenie procesu internalizacji wartości prospołecznych poprzez uczestnictwo konstruktywnych rolach społecznych. Cały system wychowania zorientowany na dostosowanie się do niej i do wszystkich jego uczestników, co pozwala zrzucić z siebie stygmat dewianta. Taki kierunek działań prowadzi do optymalnego uspołecznienia podopiecznych na miarę możliwości, zdolności i motywacji do podejmowania zadań życiowych. Oraz daje szansę dla wszystkich uczestników edukacji inkluzyjnej realizowania się jako potencjalnego podmiotu ,pomimo wcześniejszych zachowań ryzykownych. Uruchomienie procesu konstruktywnej samorealizacji daje szansę przebudowy wadliwych postaw społecznych, destruktywnych ról stygmatyzujących i degradujących jednostkę. Daje też nadzieję na normalne życie w społeczeństwie (za: Pytko, 2010; Konopczyński,2010).

Ja i inni w społeczeństwie

Powrót do społeczeństwa wiąże się z nowymi zadaniami i obowiązkami ,zarówno w sferze życia osobistego rodzinnego jak i społecznego. Relacje z otoczeniem i możliwość pozyskiwania wsparcia oraz informacji o podejmowanych przez jednostkę działaniach i odczuciach społecznych jest przydatna dla motywacji i zaangażowania skazanych. Możliwości w zakresie

realizacji zamierzeń ,wynikających z nałożonych obowiązków przez sąd stają się z dnia na dzień mniej realne. Ze względu na ograniczony rynek wolnych miejsc pracy i wymagania w zakresie posiadanych kwalifikacji, wykształcenie, niekaralność, dyspozycyjność, opinii z poprzedniego miejsca pracy i doświadczenia zawodowego są wielką przeszkodą. Już w pierwszych dniach zmuszani są do pozostawiania bez pracy i poszukiwania innych źródeł utrzymania.

Powrót skazanych do środowiska lokalnego wspomagany dozorem kuratora, jest czasem poszukiwań swojego miejsca, odpowiedzi społecznych i subiektywnych odczuć po przebytej karze. Porządkowanie swojego życia, usamodzielnianie się i ponowne wejście w życie rodzinne, zawodowe oraz społeczne stanowi i dla skazanego ogromne wyzwanie.

Przystosowanie się winno być oparte na określonym systemie norm i wartości całego ogółu społecznego, wytyczającym określone cele i plany życiowe, które wraz z opiekunem mogłyby wdrażać i realizować były więźni w środowisku życia. We wczesnym etapie pobytu na wolności trudno mówić o pozytywnym przystosowaniu, skoro powrót do środowiska rodzinnego jest utrudniony. Stosunki z najbliższą rodziną nie ułatwiły badanym przystosowania do środowiska lokalnego ze względu na brak wsparcia i bolesnych odczuć związanych z sytuacjami łamania prawa. Następuje nasilanie się problemów z nawiązaniem relacji społecznych, nadużywaniem alkoholu, kłótniami z rodziną, sąsiadami czy znalezieniem i utrzymaniem pracy. Zarówno rodzina, jak i otoczenie sąsiedzkie są przez skazanego postrzegane tak samo, co wynika z nagromadzonych wcześniejszych urazów, sytuacji i pozycji rodziny w środowisku oraz oceny społecznej (Kieszkowska,2012).

W środowisku otwartym z reguły występują bardzo silne bariery utrudniające reintegrację byłych więźniów, powodujące konieczność dopasowywania posiadanych zasobów do wymagań, jakie niesie trudna sytuacja. Warunki środowiskowe zagrażają zasobom ludzkich sił lub powodują ich ubytek (pozycja społeczna, niski poziom wiedzy, zachowania ryzykowne, stygmatyzacja jednostki). Mają one wartość instrumentalną i znaczenie symboliczne, przez co samookreślają się. Wsparcie społeczne staje się korzystne dla wzrostu zasobów osobistych tylko wówczas, gdy sprzyja potrzebom aktualnym i ważnym w konkretnej sytuacji. Utrata zaś obu działa stresująco, a jednostki dla rekompensaty utraty angażują inne, jak na przykład zachowania o charakterze redukcji dysonansu poznawczego występując ego w relacjach międzyludzkich, kiedy jednostka traci wysoką samoocenę w jednej dziedzinie, a próbuje ją uzyskać w innej, niekoniecznie zbliżonej dziedzinie.

Proces reintegracji byłych więźniów winien obejmować udział jednostki, grupy i społeczeństwa w ponownej integracji tych osób. Ukierunkowane działania winny uwzględniać ocenę sytuacji życiowej jednostek o różnych potencjałach, sile i miejscu życiowym, możliwość ich wykorzystania w racjonalny sposób dla rozwoju osobowego, społecznego i kulturowego. Potencjał życiowy, siła życiowa, miejsce życiowe oraz zasoby jednostek są niekwestionowanym kapitałem społecznym, jeżeli osoby otrzymają należyte wsparcie dla ich rozwijania.

Obecnie miejscem schronienia dla skazanych w okresie zimy (okresowo) jest schronisko dla osób starszych wiekiem lub hale dworcowe w dużych miastach dla młodszych wiekiem, co stanowi poważne zagrożenie dla przechodniów, tym samym dla społeczeństwa, ze względu na ich koczowniczy styl życia. Hostel nie zawsze sprzyja zakwaterowaniu, bo z reguły przeznaczony jest dla osób po terapii. Niepokojące zjawisko gromadnego bytowania w godzinach wieczornych nie sprzyja readaptacji byłych więźniów, a jedynie realizowania zadań o charakterze patologicznym.

W programie reintegracji społecznej należy zaplanować działania inkluzyjno-katalaktyczne dostosowane do indywidualnych potrzeb byłych podopiecznych, ich rodzin i środowiska lokalnego. Konieczne będzie w ramach diagnozy psychopedagogicznej i obserwacji zachowań skazanych poszukiwanie u nich korzystnych zasobów osobistych, takich jak: wsparcie społeczne, poczucie własnej skuteczności i wartości, optymizm, poczucie kontroli, ekspresja emocji, doświadczenia z radzeniem sobie w trudnych sytuacjach, konstruktywne sposoby radzenia sobie ze stresem, zdrowy tryb życia, racjonalne myślenie, duchowość – wiara, zaangażowanie, motywacja, orientacja prospołeczna, poczucie koherencji (zrozumiałość, sterowalność, sensowność – poczucie wartości życia, wola życia, mechanizmy obronne, jakość zaspokajania potrzeb psychospołecznych, zainteresowania, wiedza i doświadczenia zawodowe, status socjoekonomiczny. Zasoby te mają nieocenione znaczenie dla każdej jednostki w konfrontacji z otaczającą rzeczywistością i są wyznacznikiem jakości życia człowieka. W procesie usamodzielniania skazanego istotną rolę spełniają tak że inne osoby, których wiarygodność i zaangażowanie w odkrywaniu właściwej drogi w procesie terapii będzie szansą na odbudowanie w przyszłości poprawnych relacji osobowych i społecznych. Terapia psychologiczna połączona z innymi formami leczenia (uzależnień) z uwzględnieniem potrzeb jednostkowych jest gwarantem zrozumienia swojej aktualnie sytuacji byłych więźniów i oczekiwań społecznych wobec niego. Umiejętna edukacja w zakresie występujących deficytów wprowadzić może byłych skazanych na wyższy poziom

kompetencji i samooceny. Wskazywanie możliwości osiągania zdolności przystosowawczych bez konieczności łamania norm prawa jest wyzwaniem dla jednostki i jej samorealizacji. Wymienione obszary mają zastosowanie tylko wtedy, kiedy jednostka w warunkach wolnościowych ma permanentne wsparcie ze strony specjalistów w trakcie trwania programu reintegracji społecznej. Wydaje się, że trudno określić czas terapii dla byłych więźniów, jednak na podstawie doświadczeń innych grup mających za sobą stany traumatyczne wiemy, że nie może on trwać krócej niż rok, a maksymalnie do 2 lat w zależności od okresu izolacji penitencjarnej i jej skutków. Może natomiast być połączony z wyrównywaniem deficytów społecznych i pozycji byłych więźniów w grupie społecznej, zawodowej. Realizacja na nowo zadań zawodowych powinna mieć charakter instruktażu (w zależności od stopnia umiejętności zawodowych) i powinna odbywać się w przystosowanych do tego typu pracy stanowiskach (warsztatach), aby w przyszłości skazany mógł realizować te lub podobne zadania.

Propozycje działań dla uzyskania poprawy sytuacji osób powracających do środowiska lokalnego

Wymiana społeczna oparta na odpowiedzialności za drugiego człowieka, zaufaniu, prawie do wyboru i zaciągania zobowiązań stanowi szansę dla wykluczonych społecznie w odnajdywaniu własnych zasobów i potencjałów w warunkach środowiska otwartego. W myśl catalaxy bycie członkiem społeczeństwa oznacza nie tylko ekonomiczną wymianę, poprzez wytwarzanie określonych dóbr ale także przyjmowanie do społeczności jako pełnoprawnego obywatela i podejmowanie ważnych i odpowiedzialnych zadań w społeczności.

Program reintegracyjny powinien być zatem dostosowany do indywidualnych potrzeb i możliwości skazanego na podstawie przeprowadzonej wcześniej diagnozy psychopedagogicznej i wiedzy zawartej w dokumentacji skazanego oraz warunków środowiskowych, w których będzie przebywał skazany. Działania inkuzyjno-katalaktyczne projektowane w stosunku do jednostki i grupy, utrwalane w miejscu zamieszkania i wspierane przez specjalistów, rodzinę, społeczeństwo i media mogą przyczynić się do wypracowania optymalnych sposobów radzenia sobie w sytuacjach trudnych i właściwego rozumienia lokalnego powrotu skazanych. Realizacja takiego programu powinna odbywać się w środowisku lokalnym skazanego (praca indywidualna lub w małych grupach), aby w pierwszej kolejności wypracować umiejętności przystosowania się do wykonywania podstawowych zadań i obowiązków. Treningi prowadzone pod kierunkiem asystenta probacyjnego, instruktora zawodu czy pracownika socjalnego przyczynić się mogą do

opanowania krok po kroku czynności, zrozumienia sensu podejmowanych zadań oraz satysfakcji z wykonywanej poprawnie pracy. Pozwoli to również na wnikliwe poznanie zachowań podopiecznego i projektowanie indywidualnych działań wyrównujących deficyty w określonych obszarach funkcjonowania oraz stopniowania trudności. Wieloletnie badania dotyczące przystosowania się skazanych wpisują się w projektowany model i wskazują na dynamikę zmian zachodzących w procesie reintegracji, co pozwoli bezpośrednio w pracy terapeutycznej ze skazanymi uwzględnić zmiany w ich zachowaniu i stosować indywidualne metody pracy. Proces reintegracji skazanych obejmuje udział jednostki, grupy i społeczeństwa w ponownej integracji tych osób.

Ukierunkowane działania winny uwzględniać ocenę sytuacji życiowej jednostek o różnych potencjałach, sile i miejscu życiowym, możliwość ich wykorzystania w racjonalny sposób dla rozwoju osobowego, społecznego i kulturowego. Potencjał życiowy, siła życiowa, miejsce życiowe oraz zasoby jednostek są niekwestionowanym kapitałem społecznym, jeżeli osoby otrzymają należyte wsparcie dla ich rozwijania. Rolę w procesie powrotu do społeczeństwa winny spełniać wszystkie instytucje i organizacje działające na rzecz pomocy drugiemu człowiekowi, a kurator, oficer probacyjny czy asystent miałby szansę odpowiedniego prowadzenia programu reintegracji w warunkach wolnościowych, w bezpośrednich relacjach z osobami wymagającymi ukierunkowania, analizowania ich osiągnięć na poszczególnych etapach programu.

W programie reintegracji społecznej należy zaplanować działania inkluzyjno-katalaktyczne dostosowane do indywidualnych potrzeb byłych podopiecznych, ich rodzin i środowiska lokalnego, mające na celu nie tylko włączenie do społeczności ale i wymianę międzyosobową opartą na systemie wartości, a także wyminę ekonomiczną opartą na wzajemnych działaniach jednych wobec drugich.

Konieczne będzie w ramach diagnozy psychopedagogicznej i obserwacji zachowań skazanych poszukiwanie u nich korzystnych zasobów osobistych, takich jak: wsparcie społeczne, poczucie własnej skuteczności i wartości, optymizm, poczucie kontroli, ekspresja emocji, doświadczenia z radzeniem sobie w trudnych sytuacjach, konstruktywne sposoby radzenia sobie ze stresem, zdrowy tryb życia, racjonalne myślenie, duchowość – wiara, zaangażowanie, motywacja, orientacja prospołeczna, poczucie koherencji (zrozumiałość, sterowalność, sensowność – poczucie wartości życia, wola życia, mechanizmy obronne, jakość zaspokajania potrzeb psychospołecznych, zainteresowania, wiedza i doświadczenia zawodowe,

status socjoekonomiczny. Zasoby te mają nieocenione znaczenie dla każdej jednostki w konfrontacji z otaczającą rzeczywistością i są wyznacznikiem jakości życia człowieka.

W procesie usamodzielniania byłego więźnia istotną rolę spełniają także inne osoby, których wiarygodność i zaangażowanie w odkrywaniu właściwej drogi w procesie terapii będzie szansą na odbudowanie w przyszłości poprawnych relacji osobowych i społecznych. Terapia psychologiczna połączona z innymi formami leczenia (m. in. uzależnień) z uwzględnieniem potrzeb jednostkowych jest gwarantem zrozumienia swojej aktualnie sytuacji skazanego i oczekiwań społecznych wobec niego. Umiejętna edukacja w zakresie występujących deficytów wprowadzić może skazanego na wyższy poziom kompetencji i samooceny. Wskazywanie możliwości osiągnięcia zdolności przystosowawczych bez konieczności łamania norm prawa jest wyzwaniem dla jednostki i jej samorealizacji.

Wymienione obszary mają zastosowanie tylko wtedy, kiedy jednostka w warunkach wolnościowych ma permanentne wsparcie ze strony specjalistów w trakcie trwania programu reintegracji społecznej w modelu inkluzyjno- katalaktycznym, kiedy są sprzyjające warunki dla podnoszenia się na wyższy poziom osób marginalizowanych w obszarach środowiska lokalnego, gospodarki, społeczeństwa i jego kultury. Wtedy rozumienie lokalnego powrotu jednostki do równowagi społecznej będzie zrozumiałe uzasadniane aktualnymi potrzebami społecznymi.

Wydaje się, że trudno określić czas terapii dla skazanych powracających do środowiska lokalnego jednak na pod stawie innych grup mających za sobą stany traumatyczne wiadomo, że nie może on trwać krócej niż rok, a maksymalnie do 2 lat w zależności od okresu izolacji penitencjarnej i jej skutków. Może natomiast być połączony(lub powinien) z wyrównywaniem deficytów społecznych i pozycji byłego skazanego w grupie społecznej, zawodowej. Realizacja na nowo zadań zawodowych powinna mieć charakter instruktażu (w zależności od stopnia umiejętności zawodowych i występujących braków w tym zakresie) i powinna odbywać się w przystosowanych do tego typu pracy stanowiskach (warsztatach), aby w przyszłości były skazany mógł realizować te lub podobne zadania w zespole innych pracowników i znał zasady technologii i tempa pracy. Właściwe przygotowanie zawodowe stanowi również w tym przypadku pod stawę odpowiedzialnego podejmowania zadań w zakładzie pracy. Brak kompetencji rodzi obawy, lęk i niechęć do wykonywania powierzanych zadań, tym bardziej, gdy te zadania będą podejmowane ponownie na wolności po dłuższej przerwie i w nowych (innych)warunkach.

Udział rodziny, grupy i społeczeństwa powinien sprzyjać reintegracji społecznej byłych skazanych i odpowiednio realizowany w środowisku życia. Osoby z otoczenia rodzinnego, społecznego, zawodowego winny być świadome swojej roli w motywowaniu skazanego do pracy i prezentowania określonej postawy społecznej i zawodowej, otwartości, odpowiedzialności i współdziałania w tym procesie inkluzji.

Szczególną misję do spełnienia w programie reintegracji społecznej należy przypisać mediom, których zadaniem jest właściwe wskazywanie zaangażowania byłych skazanych w poprawę swojej sytuacji, odnajdywanie się na nowo w rolach społecznych i społeczeństwa oraz wyróżnianie zakładów pracy stawiających na różnorodność, wspólną wymianę dóbr i usług służących społeczeństwu.

Proponowane obszary pracy reintegracyjnej miałyby szansę realizacji w sytuacji pełnego zaangażowania wielu podmiotów i reorganizacji polityki kryminalnej i penitencjarnej oraz świadomego udziału społeczeństwa.

Dla przyjętych w modelu działań inkluzyjno-katalaktycznych ważne staje się przygotowanie skazanego do usamodzielnienia w procesie reintegracji społecznej i wdrażanie ich w warunkach środowiska otwartego. Proces probacji skazanych ma zwiększać szansę ich skutecznej reintegracji poprzez lepsze przystosowanie do życia w społeczeństwie.

W procesie inkluzji na obecnym etapie funkcjonowania społeczeństwa można uwzględnić takie działania, jak:

- 1.pomoc w identyfikacji ryzyka (socjalna, pedagogiczna, psychologiczna, medyczna, prawna);
- 2.opieka psychopedagogiczna, medyczna, prawna; poradnictwo zawodowe (doskonalenie, przekwalifikowanie);
- 3.interwencja kryzysowa;
- 4.pomoc w edukacji;
- 5.wsparcie płynące ze strony określonych grup samopomocowych;
6. pomoc w uzyskaniu i utrzymaniu pracy.

Z kolei w zakresie wymiany społecznej (katalaktyka) istotne będzie:

- 1.odpowiedzialne pełnienie ról społecznych;
- 2.pełnienie ról rodzinnych i dobre relacje z rodziną;
- 3.poprawne kontakty sąsiedzkie i towarzyskie;
- 4.udział każdego człowieka w życiu wspólnoty;
- 5.działalność w organizacjach i stowarzyszeniach;
- 6.prace na cele charytatywne i użyteczności publicznej;
- 7.przedsięwzięcia w środowisku lokalnym.

Natomiast wyrównywanie szans z kolei uwidaczniać się powinno w określonych zachowaniach byłych skazanych i ich postrzeganiu otaczającej rzeczywistości, poprzez:

- 1.brak konfliktów z prawem;
- 2.ograniczenie, wyeliminowanie kontaktów z grupami marginalizowanymi;
3. możliwość zaspokojenia potrzeb psychospołecznych na właściwym poziomie;
- 4.stabilizacja psychiczna (pozytywna samoocena, radzenie sobie w sytuacjach trudnych, konstruktywne rozwiązywanie konfliktów, poczucie sensu życia, plany życiowe, dyspozycyjny optymizm, poczucie własnej skuteczności i wiara w zakładane cele)(Kieszkowska,2012,s.142)

Były więźni i środowisko powinni tworzyć wzajemną sieć powiązań na różnych etapach reintegracji społecznej. Samodzielne spłacanie długu ofiarom przestępstwa lub ich rodzinom , praca na rzecz społeczeństwa i w społeczeństwie przyczyniają się do prawidłowego rozwoju jednostki i kształtowania odpowiedzialności za swoje czyny oraz los społeczeństwa.

Zatem najważniejsze działania winny obejmować:

- 1.Włączenie skazanych do indywidualnego programu korekcyjnego, którego założeniem winno być odbudowanie relacji z otoczeniem i włączenie do grupy wsparcia oraz prowadzenie dalszych badań ,w których będą analizowane kolejne etapy przystosowania.
- 2.Budowanie lokalnych sieci wsparcia w procesie przystosowania się osób powracających do środowiska przy udziale specjalistów.

3. Zwiększenia zaangażowania się specjalistów w poprawę zasobów osobistych skazanych i motywowanie ich do zmiany negatywnych zachowań,

4. Zwiększenie zaangażowania psychologów, pedagogów, psychiatrów i seksuologów w poprawę zasobów osobistych osób w trudnych sytuacjach życiowych oraz motywowanie ich do zmiany negatywnych zachowań zdrowotnych, aby mogli jak najdłużej utrzymywać wskaźniki funkcjonowania na pożądanym poziomie i realizować określone role społeczne.

5. Włączenie do pracy środowiskowej specjalistów z różnych dziedzin (w tym emerytów) w celu wzmocnienia działań prospołecznych o wskazywania społeczeństwu kierunku rozwoju.

6. Realizowanie w ramach programu szkół i przedszkoli edukacji inkluzyjnej w postrzeganiu innych oraz kształtowanie opinii i postaw społecznych na temat dewiantów, odpowiednich zachowań społecznych i prawnych, zjawisk patologicznych oraz odpowiedzialności społecznej za występujące zjawiska.

7. Budowanie społecznej odpowiedzialności za innych jako nowej kultury podejścia (świadomości społecznej) w społeczeństwie, która polega na poznaniu funkcjonowania skazanych, zdobywania rzetelnej wiedzy o nich, wykorzystaniu potencjału społecznego we wzajemnej współpracy, uznawaniu drugiego człowieka za podmiot własnej zmiany i odpowiedzialności społeczeństwa.

8. W ramach edukacji inkluzyjnej i katalaktycznej budowanie programów wsparcia w celu pozyskania miejsc pracy dla skazanych lub bezrobotnych, realizacja programów kształtujących świadomość społeczną na temat wzajemnej pomocy i wymiany, współpraca z przedsiębiorcami we wdrażaniu polityki aktywizacji zawodowej skazanych potrzebujących pomocy, uwzględnianie kompetencji osobowych tych innych, współpraca ze społeczeństwem w zakresie organizowania wspólnych zadań w środowisku. Świat społeczno-kulturowy, w którym uczestniczą różniące się od siebie osoby, jest normą i należy w polityce społecznej oraz prawie dążyć do zaakceptowania różnic i odmienności zapewniających każdej jednostce należne mu miejsce w społeczeństwie.

9. Poznawanie własnych zasobów i możliwości realizacji zadań przez byłych więźniów na rzecz drugiego człowieka.

10. Przywracanie „Innych” społeczeństwu poprzez określone formy współpracy i wspierania innych na drodze do zmiany.

11. Organizowanie wsparcia dla rodzin uwięzionych, w celu odbudowania relacji społecznych, rówieśniczych, poprawy funkcjonowania w grupie rówieśniczej na terenie szkoły czy zakładu pracy dla dzieci i rodzin uwikłanych w problem zachowań patologicznych swoich bliskich.

Wydaje się słuszne i konieczne wskazywanie obszarów zaniedbanych, za które odpowiadamy moralnie i organizacyjnie i podejmowanie odpowiednich rozwiązań systemowych. Bowiem wspólne działania mogą przyczynić się do zmniejszenia zachowań antyspołecznych i poprawić funkcjonowanie różnych grup społecznych w środowisku lokalnym.

Abstract: Confidence and responsibility generative modality in the process of secondary integration of punished persons and the local support network in the process of adaptation excluded to the living environment

Humanizing the punitive justice system includes help in direct understanding and the process of learning a person to change the dependence and dependence in the state of self-organization and personal control of their lives. Aid interactions should not be an obstacle to individual development of the individual and the release of the dynamism of self-assertion. In the process of learning, one must respect the possibilities and dignity of a person, because then the individual who meets with respect regains personalist value and can voluntarily recognize the need to improve his situation.

Adaptation should be based on a definite system of norms and values of the whole social society, setting out specific goals and life plans that could be implemented and implemented by a former prisoner in a living environment together with a guardian.

Key words: Humanizing the punitive justice system, social inclusion, social reintegration, social exchange

Bibliografia:

[1] Ambrozik W. (2007). Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych. W: B. Urban, J. M. Stanik (red.), Resocjalizacja. Warszawa: PWN.

- [2] Ambrozik W. (2008). Społeczność lokalna jako płaszczyzna oddziaływań profilaktyczno-resocjalizacyjnych. W: M. Konopczyński, B. M. Nowak (red.), Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- [3] Ambrozik W. (2009). Udział środowiska w kształtowaniu sytuacji społecznej dziecka. W: M. Konopczyński, W. Ambrozik (red.), Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- [4] Antonovsky A. (1987). Unraveling the mystery of Health. How people manage stress and stay well. San Francisco – London: Jossey-Bass Publisher.
- [5] Antonovsky A. (1995). Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować. Przeł. H. Grzegółowska-Klarkowska. Warszawa: Fundacja Instytutu Psychiatrii i Neurologii.
- [6] Badura-Madej W. (1999). Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej. W: W. Badura-Madej (red.), Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Katowice: Wydawnictwo Interart.
- [7] Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A. (1996). Interwencja kryzysowa w przypadku zachowań samobójczych. W: W. Badura-Madej (red.), Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Warszawa: Interart.
- [8] Bałandynowicz A. (1991). Ludzie bez szans. Studium adaptacji społecznej recydywistów. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- [9] Bałandynowicz A. (1993). Nieudane powroty. Warszawa: Wydawnictwo Studio WM.
- [10] Bałandynowicz A. (1996). Probacja. Wychowanie do wolności. Warszawa – Grodzisk Mazowiecki: Wydawnictwo Primum.
- [11] Bałandynowicz A. (1998). Zapobieganie przestępczości. Studium prawno-porównawcze w zakresie polityki kryminalnej. Warszawa: Wydawnictwo Primum.
- [12] Bałandynowicz A. (2002). Probacja. System sprawiedliwego karania. Warszawa: Kodeks.
- [13] Bałandynowicz A. (2006c). Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza.
- [14] Bandura A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency, *American Psychologist*, 37.
- [15] Bandura A. (1989). Regulation of cognitive processes through perceived self-efficacy. *Developmental Psychology*, 25.
- [16] Bandura A. (1997). Samowzmacnianie. Zdolność sprawowania pozytywnej wewnętrznej kontroli nad samym sobą. W: G. F. Zimbardo, F. L. Ruch (red.), *Psychologia i życie*. Przeł. J. Radzicki. Warszawa: PWN.

- [17] Bartkowicz Z. (1996). Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych. Lublin: Wyd. UMCS. Bartkowicz Z. (2011). Agresywność osób wykończonych jako wyzwanie dla resocjalizacji. W: A Kieszkowska (red.), Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- [18] Bartosz B. (1992). Znaczenie społecznego wsparcia w przezwyciężaniu problemów. *Prace Psychologiczne*, 28.
- [19] Bishop G. (2000). Psychologia zdrowia. Przeł. A. i L. Śliwa. Wrocław: Wydawnictwo Astrum. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2001). Kryminologia. Gdańsk: Wydawnictwo Arche
- [20] Borowski R. (2007). Resocjalizacja. Ku środowisku wolnościowemu. W: I. Pospiszył, M. Konopczyński (red.), Resocjalizacja. W stronę środowiska otwartego. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- [21] Czapów Cz. (1971). Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki (wyd. 1). Warszawa: PWN.
- [22] Czapów Cz. (1978). Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki (wyd. 2). Warszawa: PWN.
- [23] Czapów Cz. (1980). Wychowanie resocjalizujące: Elementy metodyki i diagnostyki. Warszawa: PWN.
- [24] Hobfoll S. E. (1989). Zachowanie zasobów. Nowa próba konceptualizacji stresu. *Nowiny Psychologiczne*, 5—6.
- [25] Hobfoll S.E.(2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Przeł. M. Kacmajej. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- [26] Holden G. (1991). The relationship of self-efficacy appraisals to subsequent health related outcomes: A meta-analysis. *Social Work on Health Care*, 16.
- [27] Hołyst B.(1994a). Kryminologia. Warszawa: PWN. Hołyst B.(1994b). Na granicy życia i śmierci. Warszawa: Wydawnictwo Justitia.
- [28] Hołyst B. (1995). Na granicy życia i śmierci(wyd. 3 rozsz.). Warszawa: Agencja Wydawnicza Cinderella Books.
- [29] Hołyst B. (1999). System wartości a zdrowie psychiczne. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- [30] Jan Paweł II (1991). Centesimus annus. Encyklika w setną rocznicę Encykliki Rerum novarum. Warszawa: Augustinum.
- [31] Kieszkowska A. (2012). Probacyjny charakter działań na drodze „do wolności”. W: A. Krauze, S. Przybyliński (red.), Resocjalizacja penitencjarna-aktualne wyzwania i rozwiązania. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- [32] Kieszkowska A. (2012). Wolność, wybór, odpowiedzialność i zobowiązanie przed sobą i grupą w warunkach probacji. W: W. Ambrozik, A. Kieszkowska (red.). Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- [33] Konopczyński M. (1996). Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży. Warszawa: Wyd. MEN Editions Spotkania.
- [34] Konopczyński M. (2006). Metody twórczej resocjalizacji. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- [35] Konopczyński M. (2007). Twórcza resocjalizacja w środowisku otwartym. Koncepcja heurystyczna. W: I. Pospiszyl, M. Konopczyński (red.), Resocjalizacja. W stronę środowiska otwartego. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- [36] Konopczyński M. (2008). Współczesne kierunki zmian w pedagogice resocjalizacyjnej. Destygmatyzacja dewiantów i kreowanie alternatywnych tożsamości. W: M. Konopczyński, B. M. Nowak (red.), Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- Konopczyński M. (2009). Kierunki zmian teorii i metodyki oddziaływań resocjalizacyjnych w Polsce. W: M. Konopczyński, W. Ambrozik (red.), Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- [37] Niewiadomska I. (2007). Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- [38] Niewiadomska I. (2008). Znaczenie podmiotowych predyktorów poprawy moralnej w projektowaniu oddziaływań resocjalizacyjnych wobec osób odbywających kary izolacyjne. W: M. Konopczyński, B. M. Nowak (red.), Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- [39] Niewiadomska I. (2010a). Zasoby psychospołeczne czynnikiem warunkującym pozytywną adaptację człowieka. W: M. Kalinowski, I. Niewiadomska (red.), Skazani na wykluczenie. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- [40] Niewiadomska I. (2010b). Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie resocjalizacji. W: L. Pytka, B. M. Nowak (red.), Problemy współczesnej resocjalizacji. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.
- [41] Poprawa R. (1994). Poznawczo-fenomenologiczne koncepcje radzenia sobie z problemami życiowymi. Prace psychologiczne, 39.
- [42] Poprawa R. (1996). Zasoby osobiste w radzeniu sobie ze stresem. W: G. Dolińska-Zygmunt (red.), Elementy psychologii zdrowia. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Poprawa R. (2006). Proaktywne radzenie sobie ze stresem a ryzyko

uzależnienia się od alkoholu wśród dorastającej młodzieży. W: B. Bartosz, J. Klebaniuk (red.), Wokół jakości życia. Studia psychologiczne(s. 49–68). Wrocław: Wydawnictwo Jakopol.

[43] Pytko L. (2005). Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne. Warszawa: APS.

[44] Pytko L. (2010a). Readaptacja jako element polityki reintegracji społecznej. W: L. Pytko, B. M. Nowak (red.), Problemy współczesnej resocjalizacji. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.

[45] Pytko L. (2010b). Trzy paradygmaty, trzy pedagogiki, trzy strategie. Różne drogi readaptacji społecznej. W: M. Konopczyński, W. Theiss, M. Winiarski (red.), Pedagogika społeczna. Przestrzeń życia i edukacji. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium.

[46] Radziewicz-Winnicki A., Radziewicz-Winnicki I. (2005). Pojęcie marginalizacji wykluczania w naukach społecznych. W: A. Nowak (red.), Wybrane społeczno-socjalne aspekty marginalizacji. Katowice: Wydawnictwo ŚWSZ.

[47] Rarot H. (2005). Współczesne dylematy dobra wspólnego. W: D. Probućka (red.), Etyka i polityka. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

[48] Ratajczak Z. (2000). Stres – radzenie sobie – koszty psychologiczne. W: I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.), Człowiek w sytuacji stresu. Katowice: Wydawnictwo UŚ.

[49] Urban B. (2004). Wzmacnianie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej. Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych, LVII. Urban B. (2005). Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych. Kraków: Wydawnictwo UJ.

[50] Urban B. (2007a). Ewolucje zaburzeń w zachowaniu a profilaktyka i resocjalizacja w środowisku otwartym. W: I. Pospiszyl, M. Konopczyński (red.), Resocjalizacja. W stronę środowiska otwartego. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium. Urban B. (2007b). Teoria resocjalizacji w strukturze nauk społecznych. W: B. Urban, J. M. Stanik (red.), Resocjalizacja (t. 1). Warszawa: PWN.

[51] Wojtyła K. (1985). Osoba i czyn. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.

[52] Zaborowski Z. (1976). Stosunki międzyludzkie. Wrocław: Ossolineum.

[53] Zaborowski Z. (1994). Współczesne problemy psychologii społecznej i psychologii osobowości. Warszawa: Oficyna Wyd. „Profi”.

[54] Zaborowski Z. (2002). Człowiek, jego świat i życie. Próba integracji. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.